باس

د. عادل گەرمیانی

چەند سەرنجێک دەربارەی

ڕەنگدانەوەی بونیادگەری لە ڕەخنەی کوردیی هاوچەرخدا

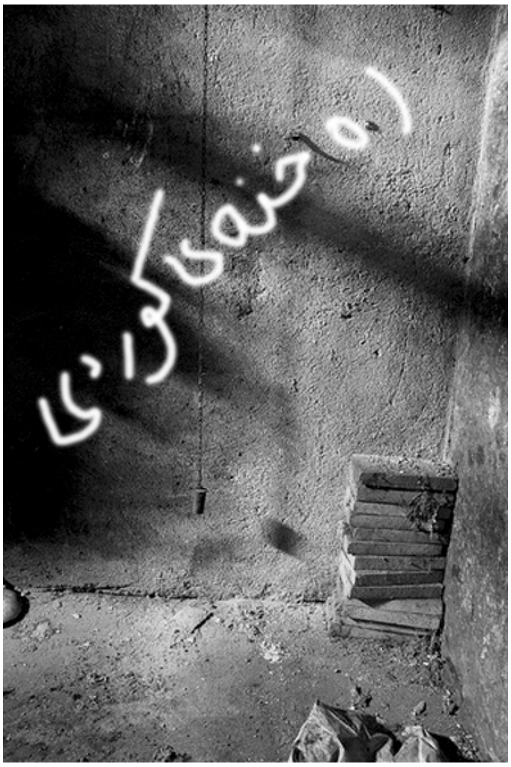

ساڵانی ١٩٦٥-١٩٥٥ بە ساڵانی زێرینی ڕێبازی بونیادگەری لە ڕەخنەی ئەدەبی ئەوروپیدا دادەنرێت، چونکە لەو ساڵانەدا ئەم ڕێبازە نەشونمای کرد و زیاتر زەمینەی بۆ خۆی خۆشکرد و توانی کار لە عەقڵ و ڕۆشنبیری ئەوروپی بکات.

سـالآنی ١٩٥٥-١٩٦٥ ڕێبـازی بونیـادگـەری گـەشـەسـەندنێکی زۆر باش و کـاریگەری بەخۆیەوە بینی لە ئەدەبی ئەوروپیی نوێی پاش جەنگی دووەمی جیهانی و، ئاڵای ڕێبازەکە لەو سـاڵانـەدا لەلایەن (ڕۆلان بارت)ەوە بەرز کـرایەوە و، ئەمـجـارەیان لە بواری دەقی ئەدەبیدا بوو، پاش ئەوەی فۆرمالیستە ڕووسەکان بەڕابەرایەتی شکلۆفسکی و دەستەی قوتابخانەی زمانەوانی پراگ بەڕابەرایەتی دیسۆسیر و هەندێ نووسەری دیکەی وەک لیڤی شـتـراوس و لوسـیـان گـۆڵدمـان... تاد لە هەوڵداندا بۆ نوێکردنەوەی ئەدەب و زمـان و کۆمەڵناسی ئەدەبیی لە وڵاتانی خۆیاندا دەوری خۆیان بینی.

ئەوەی ڕاستی بێت بونیادگەری وەک سیستـەمـێک لەڕووی چەمکەوە لای کلـۆد لیڤی شتراوس زیاتر خۆی دەنوێنێت کەوا لە بونیادی ئەفسانەکانی گەلانی ئەمریکای لاتینی کۆڵییەوە لە ڕووی کۆمەڵناسییەوە و، هەندێ سیستەمی دیاری ختـەڕوو لەنێو تیۆری بونیادگەری کۆمەڵایەتییەکەیدا و، مەبەست لەو سیستەمە ئەو جۆرە یاسایە کەوا زمانی نەتەوەیەک یا وڵاتێک پێکدەهێنێت و، لەم بوارەدا جیاوازی دەکەوێتە نێوان سیستەمەکانی زمـانی گـەلان بەپێی بنەمـاڵەی زمـانەکـە. بۆ نموونـە لە زمـانی کـوردیدا بکەر دەکـەوێتـە سـەرەتای ڕستـەوە و بەرکاریش دەکەوێتە ناوەندی ڕستەوە و کرداریش دەکەوێتە کۆتایی ڕسـتـەوە وەک (ئازاد نـانی خـوارد) کـەچی لە زمـانی عـەرەبیدا بەپێـچەوانـەوە کردارەکـە دەکەوێتە سـەرەتای ڕەستەوە و بکەریش دەکەوێتە ناوەندی ڕستەوە و بەرکاریش دەکەوێتە کۆتایی ڕستـەوە وەک (أكل ازاد الخبز)، لەم دوو سیستەمەدا دەکرێ چەندین ڕستە لەیەک ڕسـتـەی هەواڵدار دروست بکرێت، بۆ نموونە لە ڕستـەیەکی وەکو (دیار نامەکـەی نووسی) دەتوانین چەندین ڕستـەی پرسیار و سەرسووڕمـان و ئەرێ و نەرێ و... هتد دروست بکەین بۆ ئەوەی دەستکاری سیستەمی زمانەکە بکەین.

بونیـادگـەری بەلای هەندێ نـووسـەرانی ئەوروپاوە -وەک جۆرج لۆکاش- فـەلسـەفـەیەکە، مـردنی مرۆڤ ڕادەگەیەنێ لە ڕێی جاڕدانی مـردنی نووسـەر پاش چاپکردن و بڵاوبوونەوەی بەرهـەمـە نووسـراوەکەی وەک لەنێو کتێبی (نووسـین لە پلەی سفـر)ی ڕۆلان بارت ئامـاژەی پێکراوە، بەڵام بونیـادگـەری بەلای هـەندێ نووسـەری دیکەی ئەوروپاوە ڕێبـازێکە هـەوڵی گەشـەپێدانـی تیۆری ئەدەبی دەدا. ئێمەش لەو باوەڕەداین بونیـادگەری ڕێبازێکی ئەدەبییە نەک فەلسـەفی، چونکە هەوڵی مامەڵە کردنێکی ڕەخنەیی دەدا لەگەڵ دەقە ئەدەبییەکاندا لە ڕووی پێکهاتنی گشـتیی بینای دەقەوە و، لێرەوە بۆمان دەردەکەوێ بونیـادگەرای ڕێبازێکی ڕەخنەیی تازەی ئەدەبی ئەوروپیی پاش جەنگی دووەمی جیهانییە.

دەقی ئەدەبی تەنها بریتی نییە لە زمان، چونکە چەند ماکێکی دیکە هەن ڕۆڵی خۆیان هەیە لە پێکهاتەی دەقە ئەدەبییەکاندا، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا دەبێ دان بەوا بنەین کەوا زمانی ئەدەب جۆرە تایبەتمەندییەکی هەیە بە هۆیەوە جیاواز دەبێ لە نووسینە مەعریفییەکانی دیکە، هەروەها بە هۆیەوە جیاواز دەبێت لەگەڵ قسەی ڕۆژانەی خەڵکی. کەواتە لە دەقی ئەدەبیدا جۆرە بەکارهێنانێکی تایبەتی زمان بەدی دەکەین. بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا ڕێبازی ڕەخنەی بونیادگەری خاوەن چەند خەوشیکە بوونەتە مایەی جۆرە کەنارگرتنێکی ئەم ڕێبازە ڕەخنەییە لەم ڕۆژگارەدا وەکو:

١- زمان کراوەتە بەندیخانەی دەق و لەگەڵ ماکە پێکهێنەرەکانی دیکەی دەقی ئەدەبیدا سەودا ناکات، ئەمەش لایەنێکی نالۆجەیکییە لەگەڵ سروشتی ڕاستەقینەی پێکهاتەی دەقە ئەدەبییەکاندا ناگونجێ.

٢- مێژوو ڕێکخەرێکی تەواو نییە بۆ باسکردنی لایەنە شاراوەکانی هێمای وشەی نێو دەقە ئەدەبییەکاندا، بۆیە مێژوو نابێتە ڕاڤەکردنێکی باش بۆ ئەدەب وەک چۆن هەندێ جار بونیادگەری ئاماژەی بۆ دەکات.

٣- ئەو دوو چەمکەی چێژی دەق و خۆشی دەق، کەوا ڕەخنەی بونیادگەری ئاماژە بۆ هەبوونی دەکات لە نێوان نووسەری دەق و خوێنەری دەقدا جۆرە هاوبەشییەکی سروشتییە لە ڕاستیدا وەکو جۆرە وەهمێکە ئایدیۆلۆژیاییە هەرچەندە خاوەن هەندێ ڕەهەندی لۆجیکییە.

٤- هەواڵەکانی ڕابەرانی ڕەخنەی بونیادگەری بۆ سوود وەرگرتن لە هەردوو تیۆری مارکسییەت و دەروونشیکاری فرۆید نەیتوانیوە قەوارەیەکی تازە بە سروشتی بیروبۆچوونی ئایدیۆلۆژیای نێو ڕێبازی ڕەخنەی بونیادگەری ببەخشێت، چونکە ڕەخنەی بونیادگەری ئەو ڕێبازە ڕەخنەیەیە لە بونیادی دەقی ئەدەبی دەکۆڵێتەوە لە ڕووی زمانەوانییەوە.

وەکو وتمان سالانی ١٩٥٥-١٩٦٥ بە سالانی زێڕینی ڕێبازی بونیادگەری لە ڕەخنەی ئەدەبی ئەوروپیدا دادەنرێت، چونکە لەو سالانەدا ئەم ڕێبازە نەشونمای کرد و زیاتر زەمینەی بۆ خۆی خۆشکرد و توانی کار لە عەقڵ و ڕۆشنبیری ئەوروپی بکات. پاش سالانی شەستەکانی سەدەی ڕابردوو وردە وردە ئەم ڕێبازە مەیدانی چۆڵکرد بۆ هاتنە کایەوەی هەندێ شەپۆلی ڕەخنەی تازەتر، کەوا ئەم جۆرە دیاردانە لە کەلچەری ئەوروپیی

رۆر بە ئاسانی سەرهەڵدەدن، ئێمەی کوردیش ئەوەتا بۆ چەند ساڵێک دەچێت گەردەلوولی ڕێبازی ڕەخنەی بونیادگەری تازە بە تازە پێمان دەگات پاش ئەوەی لە سەرچاوەی خۆیدا لە ئەوروپا چووەتە خانەی مێژووی ڕەخنەی ئەدەبیی خۆیان، هەروەها ئەوەی جێی سەرنجە ئەوانەی لای خۆمان کەوا لەمەڕ ڕێبازی ڕەخنەی بونیادگەری دەنووسن کەسانێکن جگە لە د. عەلی تایەر بەرزنجی کەوا لەنێو نامەی دکتۆراکەی چەند دەقێکی هۆنراوەی کوردیی خستووەتە ژێر زەرەبینی پراکتیزکردنی بنەماکانی ڕەخنەی بونیادگەری- خاوەن ئەو هەناسە درێژە نین کەوا پێویستە بۆ پیادەکردنی شەنگستەکانی ئەم ڕێبازە ڕەخنەییە لەسەر دەقە ئەدەبییە کوردییەکاندا، بەڵکو زیاتر هەوڵدەدەن هەندێ زانیاری لەمەڕ ئەم ڕێبازە ڕەخنەیە پێشکەش بکەن یا وەربگێڕن بۆ سەر زمانی کوردی و، ئەو دیاردەیە لە ژمارەی گۆڤارەکانی پرۆژە و سەراب و ڕەخنەی سەردەم و پاشکۆی ڕەخنە چاودێر کەوا تایبەتن بە ڕەخنەی ئەدەبیی کوردی هەروەهاش ئەو بابەت و لێکۆڵینەوە بڵاوکراوانە لە هەندێ ڕۆژنامە و گۆڤاری ڕۆشنبیری، هەرچەندە ئەوەی زیاتر خزمەتی ئەدەب و ڕەخنەی هاوچەرخی کوردی دەکات ئاوێتەکردنی هەردوو لایەنی تیۆری و پراکتیکردنی شەنگستەکانی ئەم ڕێبازە ڕەخنەییە بەسەر جەستەی هەندێ دەقی ئەدەبیی کوردیی هەڵبژێراوە.

ئێمە نابێ نکۆڵی لەوە بکەین کەوا ئەقڵی خوێنەری کوردی هاوچەرخمان ئەوەندە ئامادە نییە بە ئاسانی بۆچوونە تیۆرییەکانی ئەم ڕێبازە ڕەخنەییە وەربگرێت، چونکە بۆ وەدیهێنانی ئەم ئامانجە ڕەخنەییە پێویستمان بە شڵەقاندنی گۆمی بیر و هزری ڕۆشنبیری کوردی هاوچەرخمان هەیە کەوا تا ئێستا جۆرە پابەندییەک بە هەندێ بیرو بۆچوونی کۆن زاڵە بەسەر بیرکردنەوەی ژمارەیەکی زۆری خوێنەر و ڕۆشنبیرانی کوردەوە... بۆ نموونە چەند ساڵێک لەمەوبەر لە پاش ڕاپەرینی بەهاری ساڵی ١٩٩١ هەندێ خاوەن قەڵەمی ڕەخنەیی توانیان گۆڤاری (پرۆژە) دەر بکەن و بۆچوونی بنیادگەری خۆیان لەمەڕ هەندێ دەقی ئەدەبیە کوردی دەربخەن یا چەند لاپەڕەیەک لە سروشتی ئەم ڕێبازە ڕەخنەییە بۆ خوێنەری کوردی هەڵدەنەوە، بەڵام گۆڤارەکە لەبەر چەند هۆیەکی مەعریفی و ئابووری نەیتوانی بەردەوامی خۆی بنوێنێ و، ئەوەی مایەوە خۆشحاڵییە هەندێ گۆڤاری وەک ڕامان و پەیڤین و گەلاوێژی نوێ و کاروان و بیاڤ) توانیویانە ببنە هاندەرێکی باش بۆ بڵاوکردنەوەی هەندێ نووسینی ڕەخنەیی لەمەڕ ئەم ڕێبازە.

بەداخەوە خەوشی سەرەکیی ئێمەی ڕۆشنبیرانی کورد ئەوەیە زۆر بەدواکەوتوویی لە

رووی ســەرهەڵدانەوە هەوڵدەدەین لاسـایی هەندێ ڕێبازی ڕەخنەی ئەدەبیی جـیـهـانی بکەینەوە، بەڵام لەبەر بارودۆخی ڕۆشنبیری هاوچەرخمان تا ئێستا نەمانتوانیووە دابو نەریتی بەردەوام و گـونجاو لە نووسـینە ڕەخنەییـەکانماندا ڕەچاو بکەین، کەوا زیاتر سیمای نەفەس کورتی و میزاجی بە نووسینەکانمانەوە دیارە و زیاتر بەبێ ئاگا لەخۆیی هەواڵەکانمان دەچێتە نێو خانەی چاولێکەرییەوە نەک لاسـاییکردنەوە، چونکە هەمـوو ڕێبازێکی ڕەخنەیی بەبێ پیادەکردن بەسەر دەقێکی ئەدەبییەوە دەبێتە جۆرە تابلۆیەکی ڕەخنەیی سـەرنجڕاکێش بەسـەر دیواری مـەعـریفـەتەوە، لەبەر ئەوەی زۆربەی هەرە زۆری خاوەن قەڵەمە ڕەخنەییـەکانمان زیاتر هەوڵ دەدەن لایەنی تیۆری ڕێبازی بونیادگەری بۆ خـوێنەری کـورد بخـەنە ڕوو بۆیە کـارەکـەیان زیاتر دەچێتـە نێـو خـانەی کـۆکـردنەوە و چاولێکەرییەوەو ئەوسا ڕەخنەگری کورد ناتوانێ کەسایەتی تایبەتی خۆی دەربخات، کەوا ئەم جۆرە لایەنە پێویستی بە پیادەکردنی تیۆری ڕەخنەکەیە نەک تەنیا خستنەڕووەکەی. ئاشکراشــە داهێنان زۆرجــار لە بواری لاســاییکردنەوە ســەرهەڵدەدات و داهێنان لە چاولێکەریدا هەمــیــشـــە دەتەپێ و ناتوانی ســەر بەرز بکاتەوە، بۆیە هەوڵی ڕەخنەیی بونیادگەری کوردی بەلامانەوە جۆرە هەوڵێکی لاوازە و ئەوەندە بەسوود نییە، بەڵام دەلوێ لەم ڕێبازە ڕەخنەییە گرنگی بونیادگەری دەربکەوێت وەک ڕێبازێک زیاتر لە گۆشەنیگای زمانەوە بەسەر جەستەی دەقی ئەدەبیی کوردی بەتایبەتی هۆنراوەی کۆن و نوێی کوردی پیادە بکرێت ئەگەر بە تەواوی لە شـەنگەسـتە و هەلومـەرجە هونەرییەکانی ئەم ڕێبازە تێگەین.

هەروەها بە هۆی ڕەخنەی بونیادگەرییەوە دەتوانین نەک تەنیا دەقە تازەکانمان بخەینە ژێر زەرەبینی ڕەخنەی بونیادگەرییەوە وەک چۆن ڕەخنەگرانی ئەم ڕۆژگارەمان هەوڵی بۆ دەدەن، بەڵکو دەتوانن چەندین دەقی کـلاسـیکی کـوردیش بخـەینە ژێر لێکۆڵینەوەی بونیـادگـەری، چونکە لایەنی کـات مـەرجێکی سـەرەکی نییـە لە جـیـهـانی ڕەخنەی بونیادگەریدا، هەروەها بە هۆی ئەم ڕێبازەوە ڕەخنەگرانمان دەتوانن نەک تەنیا بینای گـشــتـیی دەق، بەڵکو دەتوانن لایەنەکـانی زمـانەوانی و دەروونیی ناوەوەی دەقـە کوردییەکانیشمان بۆ شی بکەنەوەو، ئەوسا زیاتر مەزنی ئەم ڕێبازەمان بۆ دەردەکەرێ.

ئەگـەر بەپێی بۆچوونەکـانی بارت ئاورێک لە ڕەوتی ڕۆشنبـیـری و ڕەخنە کـوردیمان بدەینەوە دەتوانین بڵێین تا سـاڵانی هەشـتـاکـانی سـەدەی ڕابردوو زۆربەی هەرە زۆری نووســەرانی خـۆمــان زیاتر خــەمی چێــژی دەقـیـان بوو، هەروەها زۆربەی هەرە زۆری

خوێنەرانی کورد زیاتر خەمی خۆشیی دەقیان بوو چونکە بە ڕێژەیەکی زیاتر عەودالّی خوێندنەوەی دەقە هۆنراوەییە کلاسیکییە کوردییەکان بوون، هەرچەندە خۆشیی دەق لە دەقی نوێ و هاوچەرخیش بەدەست دەهێنرێت.

لە سەرەتای سالآنی حەفتاکان تا ئەم ڕۆژگارەماندا هەندێ خاوەن قەڵەمی تازە لە ڕەخنە و ئەدەبی کوردیی هاوچەرخمان پەیدابوونە هەوڵدەدەن گۆمی ئەدەبیمان بشڵەقێنن تا ئایدیۆلۆژیای میسالی یان ماتریالیزمی بەزۆرەملێ نەبێتە مۆتەکەی سەر دڵی نووسین و خوێندنەوەمان و، لە سالآنی هەشتاکانی سەدەی ڕابردوودا بەرە بەرە پەنجەرەیەکی تازە بەسەر جیهانی ڕەخنە و خوێندنەوەی ئەدەبی کوردی کرایەوە و، ئومێدیشمان گەورەیە کەوا ئەو خاوەن قەڵەمانە لە هەردوو بواری ڕەخنەی بونیادگەری و هەڵوەشاندنەوە بتوانن چەندین لایەنی شاراوەی دەقی ئەدەبیی کوردیمان بۆ بخەنە ڕوو لەڕێی پیادەکردنی شەنگستەکانی ئەم دوو ڕێبازە ڕەخنەییە و ئەوسا دەتوانین بڵێین ڕەوتی ڕەخنەی کوردیی هاوچەرخمان گەشەیەکی ڕاستەقینەی بە خۆیەوە بینیوە و، ئەوسا دەتوانین نووسینەکانی چەند نووسەرێکی وەک شێرزاد حەسەن و بەختیار عەلی و سەلآح عومەر و صباح ڕەنجدەر و محەمەد باوەگر و چەند نووسەری دیکە بکەینە بەڵگەی هەبوونی نووسەرانی خۆشی بەخش لە ئەدەبی کوردیی هاوچەرخدا، هەروەها نووسینە ڕەخنەییەکانی مەریوان قانع، ڕێبین ڕەسووڵ و ڕێبین هەردی و نەوزاد ئەحمەد ئەسوەد و نەجات حەمید و ئازاد دارتاش و ئازاد حەمە و ئازاد خدر و چەند ڕەخنەگرێکی ئەم ڕۆژگارەی ڕەخنەی کوردی بکەینە بەڵگەی هەبوونی خوێنەری زیرەک و لێهاتوو لە ڕووباری گەڕان بەدوای خۆشی دەق و خستنە ڕووی ئەم لایەنە شاراوەیەی دەقی ئەدەبی کوردی هاوچەرخمان بۆ خوێنەری کورد.